

זרים בבית' - עליה, הגירה והדרה בספרות ילדים

מתוך הדברים שנישאו ביום העיון לזכרה של מרים רות (13.3.2013)

מצ'נו-הונגריה לישראל, מתרבות לתרבות –

קטע מתוך הדברים מאת משפחת רות המתאר את ראשית ימיה בארץ

ומה היה כאן בארץ?

סבתא (הצעירה) הייתה חדורה ברעיון, היא הגשימה את החלום. היא בנתה יחד עם חבריה תרבות חדשה בארץ חדשה. לחניכיה בהונגריה ולהוריה כתבה מכתבים. המכתבים נמצאו ותורגמו לעברית. המכתב הראשון הוא תיאור ציורי ויפה של חיי הקבוצה בגבע :

“... אתם כבר ודאי שכחתם אותי, אבל אני חושבת עליכם לעתים קרובות. איך לא אחשוב עליכם, כאשר אני נמצאת עכשיו בארץ, עליה סיפרתי לכם כה הרבה סיפורים. עכשיו אני רואה במו עיני את הדברים אותם הכרתי גם אני רק מסיפורים. כל זה משתרע עתה מולי... ארץ ישראל היא כמו ספר ילדים גדול ומלא תמונות, יש לקחת אותנו ביד ולקרוא בו....”

אבל היו גם קשיים. היה רעב ותנאים פיזיים קשים בתקופות של מחסור בעבודה, אך אילו לא הפריעו לסבתא. לה היו השנים הראשונות קשות מסיבה אחרת – היא לא היתה מוערכת בקרב חבריה. למה? כי לא ידעה לעבוד, לא לבשל, לא לכבס. אך מאז שנולדו הילדים הראשונים חלומה התגשם, היא נבחרה להיות המחנכת שלהם. היא הייתה מאושרת.

המשך החלה ללמד תורת הגן בסמינר הקיבוצים ובאורנים. לרתק קהל ידעה כנראה מילדות:

“מאז שאני זוכרת את עצמי אני מספרת. גם בתור ילדה וגם כנערה וכאישה צעירה. בגיל קטן כבר המצאתי סיפורים על שמחה ואהבה ועל הצער העמוק שחשתי בגלל הכלב הקטן שמת. כל מצב בחיי גרר סיפור או שיר. אם כעסתי על אמא, אמרתי לה, 'אני לא אשאר איתך, אני אלך מפה'. אז אמא אמרה, 'מה להכין לך לדרך?', והתחלנו להכין ביחד צרור. קשרנו במגבת יפה על הגב, ואני אמרתי שלום ונפרדתי, ותמיד חזרתי עם סיפורי הרפתקאות מהדרך הארוכה.”

אחד מספריה שהוא בעל אופי של מעשיה אירופית הוא שבעה שודדים, שבעה פיהוקים וזקנה קטנה אחת. השודדים לשם דרבון חיזוק ועידוד שרים שיר שודדים צרוד :

“אירגום בורגום, צירבון סורגום ברק חזיז ורעם נשודד אותה הפעם” .
אורגום בורגום הגיע מהאפצ'י הקולני של סבא גאבור (אם אני לא טועה...)

את סיפורי הילדות שלה ממש, שנהגה לספר תמיד בעל פה הוציאה, לאור רק ב-2005. זהו הספר האחרון שנולד לה, בחודשיה האחרונים ממש, בעזרת המילדת המוכשרת עדנה קרמר כמובן. שם, ברחובות העיירה נובי זמקי, תוך בילוי אינסופי עם חברתה הטובה, במרדפים והתחמקויות מטוקאצ' הבריון הגוי וחבורתו, בציפייה לאבא האהוב שישבו מהלא נודע המתמשך, בקרב המשפחה המיוחדת שלה, שם נטמנו זרעי הסיפורים. שם נולד הכישרון לספר על כל דבר ולהפוך כל מאורע לסיפור דרמטי, שם התגבשה האישיות האופטימית החיה והכובשת יחד עם דמיון עשיר ויכולת הראייה הפנימית, אולי גם כי כבר אז הייתה קצרת רואי. וכאן בארץ תוך לימוד מתמיד, עשייה חינוכית בלתי פוסקת, תצפית והקשבה אמיתית לילדים באשר הם, לבשו הסיפורים אופי מקומי וקיבלו ניחוח תוצרת הארץ כחול לבן.

[נעמה בנימין, אליענה אלמוג ובתיה צ'וקול: השיקו את הספר "ילדי החול - סיפורים](#)

[מאתיופיה, איורים מישראל"](#)

[לחצו לצפייה](#)

מעלייה להגירה בספרות ילדים - ד"ר נעמי זה מלאך

בהרצאתי אסקור את יחסה של ספרות הילדים בישראל לסוגיית העלייה וההגירה. בקרוב אשלים כתיבה של מאמר שינתח את הדברים בצורה מקיפה, עם טבלאות גרפים ומספרים, אבל היום אסתפק בדיבור כללי וכמה דוגמאות. אבחין בין ארבע תקופות מרכזיות, במרכז השלוש הראשונות עומדת העלייה, באחרונה – ניצנים של דיבור על הגירה.

התקופה ראשונה – עד קום המדינה

בתקופה זו קשה לדבר על "מאפיינים" כי עוד אין הרבה ספרות עברית בכלל, ועוד פחות מזה ספרות ילדים. ובכל זאת, יש כמה ספרים שמתייחסים לנושא, ובהם ציונות נלהבת, כמעט הייתי אומרת משיחית. לדוגמא, *מסע הבנות לארץ ישראל של אברהם רגלסון*, (1933), ובו העולות הן שרונה ובובותיה, שמגיעות מארצות הברית. לבובות קשיי קליטה, והן מתגעגעות לסיר הבשר אשר בקיוגה, ואף שוקלות לשוב למולדתן. אך ברגע האמת, כאשר הן נדרשות להכריע, הן בוחרות להישאר בארץ, ומבטיחות: "לא אעזוב ההרים האלה, עד אם יכוסו יער ועמקיהם יזהיבו בבר!"

התקופה שנייה - שנות החמישים עד שנות השבעים

לא בכדי העלייה בתקופה זו נקראה בתחילה "העלייה ההמונית", כי מיד לאחר קום המדינה, תוך 18 חודשים הוכפלה האוכלוסייה במדינה. היא מתחלקת לשניים - עלייה אשכנזית, בעיקר של פליטי שואה מאירופה, ועלייה מזרחית מארצות ערב. בשנות החמישים ספרות הילדים ממעיטה להתייחס לנושא, והספר *שני רעים יצאו לדרך* של ימימה אבידר טשרנוביץ, (1950) הוא בין הבודדים, אבל אנו רואים עלייה הדרגתית בהתייחסות לנושא בשנות השישים והשבעים. כך למשל הסיפור "שערי הארץ" מתוך *בחלומי* של מרים ילן שטקליס, (1963).

למרות שבאופן מספרי הגיע מספר דומה של עולים אשכנזים ומזרחים, ההתייחסות לעולים המזרחים פחותה בהרבה, אם כי לא נעדרת כליל. את העולים המזרחים נמצא למשל בספר *צוללים קדימה* של דבורה עומר (1968), ובספר *סופה בין הדקלים* של סמי מיכאל (1975). ככלל, ספרות הילדים של אותן שנים מצטרפת, במידה רבה, למשימה הלאומית של קליטת הילדים העולים. המטרה היא לעזור לילדים להיקלט, לבטל את ההבדלים בין פליטי השואה לצברים, כמו גם את ההבדלים בין העולים מארצות המזרח לרוב האשכנזי בארץ.

התקופה השלישית - שנות השמונים-תשעים

בשנים אלה אנו רואים עלייה חדה של התייחסות לנושא, כמעט הייתי אומרת הצפה של ספרים המטפלים בסוגיה. במרכז עומדות הפעם בעיקר העלייה מברית המועצות לשעבר והעלייה מאתיופיה. אמנם במספרים מוחלטים יש יותר התייחסות לרוסים מאשר לאתיופים, אבל באחוזים ייצוג העולים מאתיופיה גבוה מאוד, שהרי מברית המועצות הגיעו כמעט מיליון עולים, ומאתיופיה רק כ-50,000. מן הספרים העוסקים בעלייה מברית המועצות אזכיר את ספרה של גלילה רון-פדר, *אלכס כבר לא עולה חדש*, (1990), ואת ספרה של לאה איני, *תקרא לי מלמטה*, (1994). על עולים מאתיופיה כותבת הרבה מאוד נעמי שמואל. אך כותב למשל גם זאב ורדי, בספר *איאסו עוזב את כפרו*, (1996). ספרים אלה ממשיכים להיות מחויבים לקליטת העולים ושילובם בארץ. התבנית האופיינית להם נפתחת עם הגעת העולה לארץ, לשכונה או לכיתה. העולה נתקלת/

בקשיים חברתיים, ולפעמים גם קשיים כלכליים. בסופו של דבר הוא או היא נחלצים מהקושי בדרכים שונות. לפעמים מגיעה עולה חדשה ממנוה, לפעמים אחד הצברים או הצבריות מתאהב בו או בה, לעתים הוא/היא פותרת/איזו בעיה, או מגלה כישרון יוצא דופן. הסוף, כמעט בכל המקרים, הוא סוף טוב של התגברות על המצוקה.

התקופה רביעית – מראשית שנות האלפיים ועד היום

לעומת שנות השמונים והתשעים, מאז שנות האלפיים יש ירידה בעיסוק בנושא, אך יש אליו עדיין התייחסות. שם הרצאתי נגזר ממאפייני התקופה הזאת, שבה כבר לא מדברים רק עלייה אלא גם על הגירה. קהל הבאים בשערי הארץ מתרחב, ואנו רואים התחלה של התייחסות של ספרות הילדים אל העובדים הזרים, או מהגרי העבודה. כך למשל ספרה של שירלי הכט, *שיעור בצדק*, (2005), ספרה של עמי גדליה, *אוריה יוצאת למלחמה*, (2006), ספרה של גלילה רון פדר, *ההפגנה למען שמיל*, (2012), ואחרים.

בנוסף לכך, כאשר מתייחסים לעולים, רואים יותר התייחסות לתרבות המוצא שלהם. בעוד שמרבית ספרי העלייה של שלוש התקופות הראשונות נפתחו ברגע בו העולים הגיעו לארץ, והתעלמו בדרך כלל מכל מה שהיה להם בחייהם קודם לכן, בחלק מספרי העלייה שרואים אור מאז שנות האלפיים כבר יש התייחסות לארצות המוצא של העולים ולתרבותם. הדבר היה נכון תמיד בספריה של נעמי שמואל, אשר כותבת על העלייה האתיופית ומקפידה להתייחס גם לתרבות המוצא. כך למשל בספרה *בנו של צייד האריות*, (2004). בדומה לכך, בספר של שמחה סיאני *רומיה עולה לארץ ישראל* (2003) יש התייחסות לתרבות תימן יותר מאשר לקליטה בארץ.

ולבסוף, אנו רואים שבתקופה זו ישנם ספרים אשר מתייחסים גם לאפשרות של ירידה, או עזיבת הארץ, ואינם שיפוטיים כלפי אפשרות זו. לדוגמה, בספר *איגור ומסע העגורים* מאת אקי שביט, (2002). איגור, העולה מברית המועצות לשעבר, לא מהסס לומר שהוא מתגעגע הביתה. יש השוואה מתמדת בין הגירתו של איגור למסע העגורים, ועצם ההשוואה מרמז לכך שזוהי הגירה, שהרי העגורים חוזרים מדי שנה לארץ מוצאם. בסיום, איגור אומר על העגור שהוא וורד חברתו הצברית הצילו: "אני חושב שעכשיו טוב לו פה, אבל זה לא אומר שהוא לא ירצה לחזור לשם אם יתחשק לו. "ימה אתה רוצה להגיד בזה?" שאלה ורד. "מה שאני רוצה להגיד לך שאני מרגיש שגם אני אוכל, אם לא עכשיו, אז בעוד כמה שנים, לחזור לשם אם ארצה. וורד עונה: "רק בתנאי שתיקח אותי אתך". סיום כזה לא היה אפשרי בתקופות הקודמות שהוצגו, בהן ההגעה לישראל הייתה נקודת הסיום, עם סימן קריאה בסופו, ולא תחנה עם סימן שאלה.

עד כה רק סקרתי את הדברים, אבל בסיום אני מבקשת להיפרד מהמבט האקדמי, שהוא כביכול אובייקטיבי, ולהביע את עמדותי. יהיו ודאי כאלה שייראו בצער את התופעה שתוארה כאן, ויכאבו את ההפחתה בערכים ציוניים ולאומיים. אינני נמנית עמם. אני רוצה לחשוב, וגם לקוות, (כי ילדים זה דבר אופטימי וספרות ילדים נושאת תקווה), שלצד העלייה תהיה פה גם הגירה, וקבלה של אחרים: עובדים זרים, מבקשי מקלט, ופליטים, מעמים שונים ומדתות שונות, הן במציאות, והן בספרות הילדים שתשקף אותה, ואולי אף תתקן אותה מעט.

לאה גולדברג: הילדים האחרים מרחוב ארנון - גזעון טיקוצקי

לאה גולדברג תרמה בכתיבתה ליצירתו של "לוקוס (מקום) ישראלי". כפי שהראתה ד"ר יעל דר, סיפוריה של לאה גולדברג לילדים, המתארים הווי של שכונה תל אביבית, חריגים על רקע זמנה: רבים מן הסיפורים לילדים בתקופת טרום המדינה וסמוך לאחר הקמתה מתרחשים בהתיישבות העובדת ולא בעיר. תל אביב המצטיירת מסיפורי הספר "ידידי מרחוב ארנון" (1943) היא אמנם עיר לבנה, אך גולדברג מקפידה לייצג בה גם את "העיר השחורה" – את השכונות הנחשלות של העיר ואת ילדיהן. באחד מסיפורי הספר, "אורי מן הבית הכחול", מתרחשת תנועה מתמדת בין השכונה ה"לבנה" לבין השכונה ה"שחורה", באופן המערער את הייצוגים המקובלים של כל אחד מן המרחבים והסטריאוטיפים המיוחסים לו: אורי ה"צבר" מן הבית הכחול ברחוב ארנון מתיידד עם הילדה יונה מן השכונה המרוחקת (כרם התימנים, ככל הנראה) וכך מקל על קשיי הקליטה של משפחתה.

שבירה דומה של מוסכמות מתרחשת בספר "נסים ונפלאות" (1954). הסיפור נדפס תחילה בהמשכים ב"דבר לילדים" בשנת 1938). גם בו יש ניגודים מובהקים בין עולים לוותיקים, בין מבוגרים לצעירים, בין אשכנזים למזרחים, אולם לאה גולדברג מייצגת ניגודים אלה בצורה מורכבת הרחוקה מסכמטיות. כך, למשל, המספרת – בת דמותה של המתברת (אשכנזית, ותיקה, מבוגרת) – מתוארת כ"דודה של שום איש", אישה ערירית שמצויה למעשה בשולי החברה. השוליות שלה היא שמאפשרת לה להתיידד עם נסים אברהמוף, הילד הבוכרי שמוכר שרוכי נעליים לפרנסת משפחתו.

בשנים האחרונות נשמעה ביקורת על ייצוג ה"אחרים" בפרוזה של גולדברג לילדים, בהכרח בהשפעת השיח הפוסט-קולוניאלי. מבקרים אחדים יצאו חוצץ בין השאר נגד סיום "נסים ונפלאות" – קליטתו של נסים בביתו של "יקה", בתיווך המספרת – וטענו שעל נסים נגזר "להשתכנז" כדי להתקבל לחברה הישראלית. ראוי לזכור בהקשר זה שלושה היבטים: הראשון, שעצם ייצוגו של ה"אחר" בספרות התקופה ההיא כלל אינו מובן מאליו. השני, שנימת המספרת, אשר עשויה להיראות היום מתנשאת ואף פטרונית, הייתה ליברלית למדי בשעתה. והיבט השלישי: גולדברג נמנעה, כאמור, מניגודים שטחיים. כך, מאַמְצוּ ה"יקה" של נסים הוא אב שכול, שבעצמו חווה קשיי התאקלמות. שמו: דוקטור פְּלוּמְבְּרוּש. הילדים צוחקים עליו בגלל שמו, אבל המספרת מסבירה ש"כלום" פירושו פְּ-לום, משמע פְּ-משהו, פְּ-דבר מה, ואם כך משמעות שמו הפוכה ממה שנדמה תחילה, ולדוקטור כלומברוש דווקא יש הרבה שכל בראשו. בהתאם לכך, ייצוגי ה"אחר" בסיפוריה של גולדברג לילדים – המזרחי, העולה החדש וכן הלאה, אין תוכם כברם. לסיכום, לצד קריאה עכשווית ביצירות אלה מאת לאה גולדברג, ראוי תמיד לקוראן גם על רקע זמנן, כדי להעריך במלואן, על חולשותיהן ועל הישגיהן. וכלל זה יפה למפגשינו עם יצירות אמנות באשר הן.

ההרצאה תפורסם במלואה באחד הגיליונות הקרובים של כתב העת "ספרות ילדים ונוער".
גזעון טיקוצקי הוא דוקטורנט לספרות בחוג לספרות באוניברסיטת תל אביב ועורך בהוצאת הקיבוץ המאוחד-ספרית פועלים

שני שירים בנושא הגירה שהוקראו בכנס מאת מנחה הכנס, פרופסור משה יצחקי

איברהים הקטן

בגיל שְׁנַתִּים או שלוש כְּבֵר הייתי איברהים, רואים את זה טוב בתצלומים
ישנים, במיוחד בזה של פורים. הורי שעלו בחומה אחרי מלחמת העולם
השנייה והעצמאות בישראל, כמו החלוצים לפניהם, כשחשבו על דמות עברי,
הם ראו ערבי. אמרו שאני סברה, ילד הארץ, הכי טוב בפורים שאני להתחפש
לאיברהים. שאלתי מה זה סברס, ענו לי זה הרבה איברהים מחפשים.
מצאו צלם, פוטו דוד, בא למעברה בין עצי הזית, הכניס ראש לשרוול שחר,
אמר לחיד, לחץ, נצא קליק. צ'ה פרומוס יסטה קופילו, * היתה אמי
מתמוגגת, ואבי מבליח חיוך נדיר: ספרשיטו לומי, מוישה קה און ארב,
אין ספרשיט או סה פנייה ציגאן. ** וכך בלי דעת, תקנו הורי מה שאברם
אבינו קלקל עם הגר. ובתצלום שחר לבן, גלבפיה כפיה ועקל ילד עברי בלבוש
ישמעאל. אולי האמינו שפך נבוא לציון גואל, יהודים יתלבשו כערבים
וערבים כיהודים. אחר כך ההיסטוריה דועה פחות או יותר, בעקר הדם
לא יודע ערבי לא יודע יהודי, מתערבב וצועק מן האדמה. הילד ההוא איננו,
הורי גם הם כְּבֵר אינם, אבל בפניו של איברהים בתצלום, מלח הארץ
פלסטינה אני, נבטת עדין תקנה ומתעקל בה הזמן בסימן
שאלה

*איזה ילד יפה

**סוף העולם, משה כמו ערבי, בסוף עוד יהיה צועני.

חוזר אל שפת אמי

אני חוזר לאלף תשע מאות חמישים וְשש מבצע קדש. צבר, עברי בן חמש למקרא, במעברה שומעים אברהים אל אול טבעה, צומחת לי שפה, משחמת מול נמל חיפה. מאז לרגלי הקר התחלתי לבנות חומה בצורה ומגדל שמירה כנגד שפת צאצאי אטילה ההוני, שהעלו אבי ואמי באניה קונסטנצה על מים רבים.

בן שמונה שניתי שפתי, לשונם עטפתי, טמנתי, החבאתי, עמק במרתף נעלתי, שלא יעשו בושות, (אבי פרענק חצי טורקי חצי יוני, איף שאומרים, ספרדי טהור, זרקתי בריש לשונית כשקראו לי רומני) שלא תעשה לי בושות רק שלא תחשף קלוני, רומני-הוני בשדות ופי הבלורית, גבלית בשדה העברית. כך עברתי גיל מצוות וחפה. אבל מארבעים לחכמה נמלטה משם, מדי פעם, מלה, צליל, תמונה. ומחדש הייתי צריך להקים חומה. אבל אתמול כשראיתי אקורל של ילדה רומניה קטנה, על אריזת תרופה, פיה המתוק פעור כאומרת: מאמע-טאטע נוי שמשמעו אמא-אבא אינם, כמו צנחה טפת מים על קוף מדברי, סגור חמישים חרפים. עכשו עוד ארבע לששים, ביום שרבי נפתח לו פרח רומני, כמו הנצו איריסים במכחולו של ון גוך, כמו הופיעה קשת בענן בין טפות הגשם, ורעש אדמה הפיל את אבני החומה ונפרץ המרתף, נבקע הסכר גאתה שפתיה של אמי, שעלתה כדמעה ואחזה בגרוני וכמו נער שעולה לתורה, הודיתי שהביאוני ולחשתי: מאמע, טאטע סלחו לי, אני הייתי ההוני.

נראים כהלכה - ד"ר דבורה גולדן

המאמר עליו התבססה ההרצאה התפרסם בספר: 'נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג. ראו:

גולדן, ד' (2010). נראים כהלכה. בתוך ע' לומסקי-פדר ותי' רפופרט (עורכות), **נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג**. (עמ' 140-157). ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.